

Hallehuis te Enter, 'onderschoer' met leemvak opzij. (rechts)
Toestand in 1964 (foto: H. Hagens, Almelo).

Hallehuizen in Enter

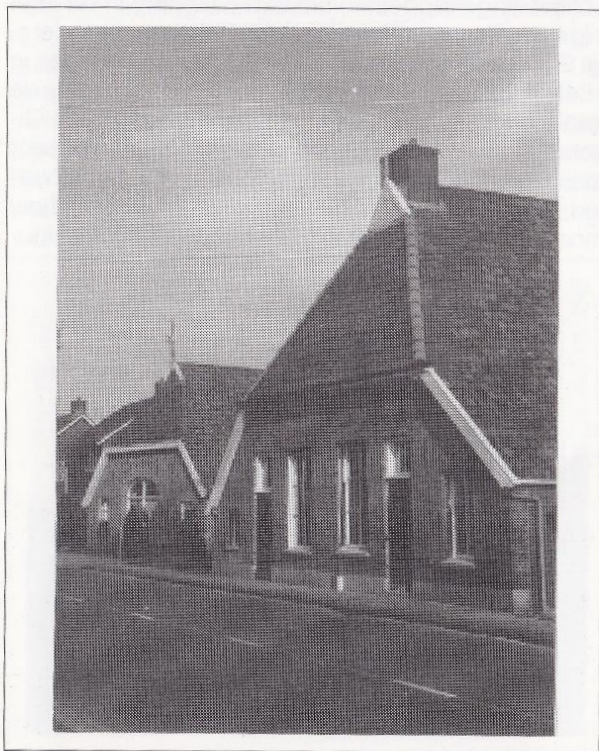
Dr. Everhard Jans

De nederzetting

In 1966 schreef Adriaan Buter in zijn rubriek 'Bij ons in het oosten' (Twentsche Courant) een artikel, getiteld: 'Enter verliest steeds meer eigen karakter'. Het is interessant, het geschrevene met de huidige situatie te vergelijken, 20 jaar later.

Buter schreef destijds: 'Eigenlijk is het tegenwoordig een industriedorp, maar dan zonder veel industrie. De mensen werken buiten de plaats.' J. Prakken maakte in 1935 een studie van 'de Esch te Enter', en hij publiceert een kaart van dit centrale, ovale stuk gemeenschappelijk bouwland aan de rand van het dorp. Hij schrijft: 'Wat de samenstelling van de es in onderdelen aangaat, men ziet, dat hij in hoofdzaak bestaat uit een aantal rechthoekige blokken, die elk weer een groter of kleiner getal percelen van verschillende, doch meestal geringe breedte bevatten. Bundels van akkers, zou men kunnen zeggen.

Binnen sommige blokken is de breedte der percelen opvallend gelijk, als men de bredere voor twee of een ander veelvoud telt. Aan de randen van de es liggen op vele plaatsen blokken van afwijkende aard: meer afgerond en (of) onregelmatig, minder duidelijk in smalle percelen verdeeld.' 1) Tot zover Praken. Het voert hier te ver dieper in te gaan op de problematiek van de perceelvormen op de es. Met name de Duitse geografen, zoals W. Müller-Wille en G. Niemeier (Universiteit Münster) hebben hier een historisch-geografische studie van gemaakt. 2) Duidelijk is te zien, dat het flankesdorp Enter (net als Elsen bij Markelo) een losse structuur heeft. De driebeukige hallehuizen zijn in een rij langs één flank van de es geconcentreerd. Ze vormen op deze wijze een

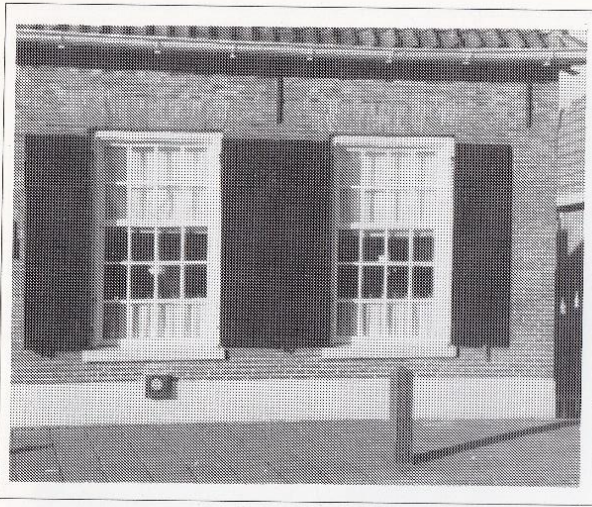
*Hallehuis met wolfdak en uilebord aan de Dorpsstraat te Enter, uit het midden van de negentiende eeuw.
Foto: E. Jans, 1988*

*Hallehuis uit de periode kort na 1900, aan de Dorpsstraat te Enter
Foto: E. Jans, 1988*

onvolkomen kransesdorp. De westelijke rand van de es kent deze bebouwing immers niet. Ook in Enter werden de open plekken tussen de dorpsboerderijen langzamerhand opgevuld met woningen van keuters, dagloners of neringdoenden. Zo ontstond een aaneengesloten bebouwing, alleen onderbroken door de kerk als geestelijk middelpunt. Daarbij gaat het om de huidige N.H. kerk uit 1709, op een apart brinkje in het dorp. 3)

Hier staat dan ook het oudst gedateerde hallehuis van Enter, vroeger bewoond door de 'oale Maskop' met drie dochters. Een balk in het woongedeelte bezat een ingekerfde inscriptie: 1709. De boven de middendeel geprofileerde 'mākelder' tussen de inrijdeuren aan de straat toont de gegutste letters: MTP. Dit betekent: Mans ter Plegt, de bouwheer uit het begin van de achttiende eeuw. Imposant is de grote houten topgevel van planken, die op sobere 'stekbaene' overkraagt, aan de straatzijde. Het huis bezit een totale breedte van 11,83 m, en een lengte van 13,72 m. De overspanning van de deel met de ankerbalk is 6,50 m, een maatvoering die vaker voorkwam in de Enterse hallehuizen (dorp).

*Gevelarchitectuur van het huis 48 te Enter, uit het midden van de negentiende eeuw.
Foto: E. Jans, 1988.*

Bij het huis de Mulderij bedroeg de maximale breedte 7 m. Vijf gebinten vormen de konstruktieve kern van het huis: de zijbeuken zijn 2,30 m diep. De onderkant van de ankerbalk ligt op 3,20 m afstand van het deeloppervlak. Het getal 3 speelt een bepaalde rol in de proportionering van dit huis.

In het 'Jaarboek Twente 1981' schreef ik over de Mulderij: 'De sluitsteen van de 'achterdure' vermeldt het jaartal 1776, het bouwjaar van het bedrijfsgeedeelte. Aan weerszijden van de deel bevonden zich de lage zijbeuken. Tot de Eerste Wereldoorlog stonden in de potstal zes 'beeste' (koeien), vergezeld door een paard in de paardestal tegen de straatgevel.

Verschillende kleine bergruimten en een varkenstal completeerden de inrichting, die ook nog een sober toilet bezat (plank met ronde opening). De 'sprong' in de plattegrond signaleert, dat het aan de achterzijde uitgebouwde woongedeelte van iets latere datum was. Het aangebouwde vakwerk deel dat veel ouder is, werd toen van een nieuwe indeling en van een door schuiframen geflankeerde toegangsdeur voorzien. Frans Lokamp was indertijd eigenaar van

de plaatselijke windmolen. Verklaarbaar is nu ook de naam van het huis, 'De Mulderij'. 4)

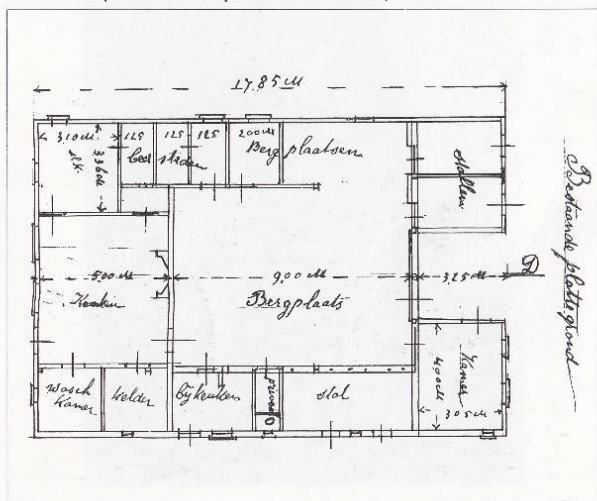
Qua sfeer verwant is de verzorgde architectuur van de lage huisjes Dorpsstraat 48 en 48A, met holle S-pannen en witgeschilde roedenvensers met luiken, uit het midden van de negentiende eeuw. Toch werd mij verteld dat er ook nog een stal in één van de twee woningen aanwezig was.

Een veel jonger en enigszins verbouwd hallehuis is het pand 45, niet ver van de huidige 'Coöperatie'. De sluitsteen van de 'achterdure' vermeldt de initialen WTS en DW, benevens het jaartal 1880. Het vroegere wolfdakje is door een houten topgevel vervangen. Rechts opzij een typisch Enters verschijnsel: gekoppelde vensters (vierkant) in de lage zijgevel. Qua grootte verwant is het dorpsboerderijtje Getkate, Dorpsstraat 106. Het ontstond eerder, in 1848 (een bekend revolutiejaar, in Europa!), zoals de fraaie sluitsteen verraaft. In 1965 schrijft Johan Giggack over dit huis: 'Wie nog een echte klompenmakerij wil zien, zoals er van 1875 tot 1925 vele waren in Enter (meestal voormalige weefkamertjes) moet een kijkje nemen in het werkplaatsje van Dirk

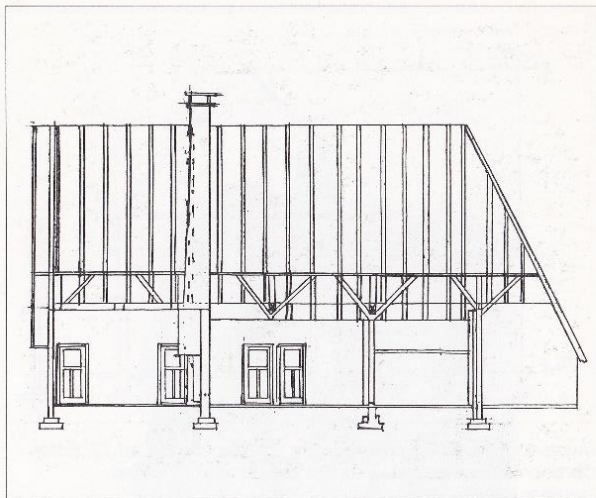

*Het oudst gedateerde hallehuis van Enter: het 'Masschopshoes' van 1709.
Foto: E. Jans, 1988.*

Getkate en zijn broer Wilm. Het jaartal 1848 met de initialen DGK op een gevelsteen in het oude boerderijtje betekent, dat de grootvader van genoemde gebroeders in 1848 het 'onderschoer' liet verwijderen, om bedrijfsruimte te winnen'. 5) In genoemd jaar verrees een 'versteende' gevel aan de straat, met een 'achterdure' in het midden en een wolfdakje van pannen. In het archief van Bouw- en Woningtoezicht in Wierden bleef slechts de verbouwtekening van een nieuw woongedeelte -kort na 1900- bewaard. De gevel is aan de straat 5,90 m breed, de 'stutpaal' of 'mäkelder' is 2,73 m hoog. Interessant is de constructie met houten zul op rollaag van baksteen, tussen halfronde schampstenen van zandsteen. Links naast de 'achterdure' bevindt zich de vensteropening met standgroen geschilderde luiken. De Getkates waren keurige, christelijk-orthodoxe mensen (inmiddels overleden). Ze bezaten ook een fraaie Statenbijbel. De hoogte van de zijgevel bedraagt 1,66 m (rechts, aan de straat). De nokhoogte bedraagt 7 m. Op stal stonden vroeger 'drei beeste' (= drie koeien). De 'gebeentn' rustten op 'stekbaene'. Het is inmiddels door een aannemer gekocht en zal gesloopt worden (situatie september 1988).

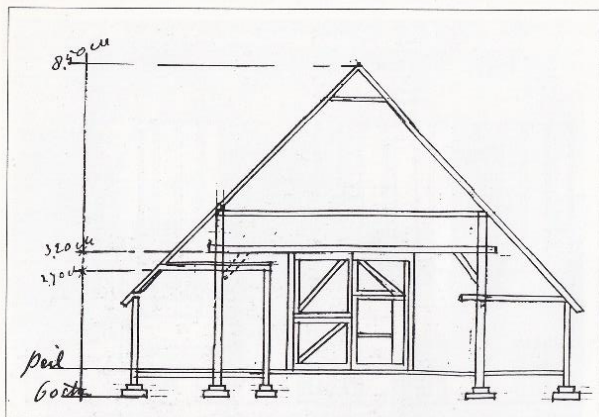

Bestaande toestand plattegrond hallehuis J.A. ter Steege, Enter, Werfstraat 12. Opmeting: archief Bouw- en Woningtoezicht, Wierden (gemeentehuis), 1929.

Doorsnede van het hallehuis van de heer J.A. ter Steege te Enter: Werfstraat 12. Opmeting: archief Bouw- en Woningtoezicht, Wierden (gemeentehuis), 1929.

Engelbert ter Kuile vermeldt in zijn boek over de Twentse monumenten van geschiedenis en kunst (1934) een ander, groter hallehuis, dat nog bestaat: 'Aan de wegsplitsing van het Zuideinde van het dorp een bakstenen boerenhuis met houten geveltoppen, genummerd EK 1608. In de voorgevel een venster met houten kruiskoosijn (met daarnaast een steentje: 1785-E.J.). In de achtergevel jaarankers - 1791. 6) Dit kruiskoosijn is 2,04 m hoog en 1,96 m breed. De ruitjes zijn 34 x 42 cm. Halve luiken met verdiepte velden (profiel) flankeren deze lichtopening in de baksteengevel. De oude boer kon zich nog een verhaal over het oude los hoës-interieur herinneren: 'Ik kon niks meer zien' (van de rook). 'Dan nog maar eens verder kiek'n'. Het was een echt rookhuis. Aan de weg naar Goor, iets naar achteren, lag het los hoës 'n Gröondman, laatstelijk bewoond door Aaltje Schutte. Het was 12,60 m lang en 9,60 m breed, voor en achter een wolfdak, met aan de bedrijfsgevel een 'onderschoer' met leemvlechtwerk en stijl- en regelwerk. Na 1800 'versteenden' de buitenwanden in baksteen. In de woonzône bevond

Dwarsdoorsnede hallehuis J.A. ter Steege, Werfstraat 12, Enter.
Opmeting: Archief Bouw- en Woningtoezicht, Wierden
(gemeentehuis) 1929.

zich een keitjesvloer met open vuur en stoekgat ('raakkoele'). Het vee stond in een verdiepte potstal van de buitenstijlruimte, met de koppen richting middendeel, tussen de 'reppels' (stalpalen). 6)

Drie bedsteden dienden als slaappleats. Andere hallehuizen met onderschoer in en rond Enter waren o.m. 't oale Loaverhoes', Lage Dijk 2 (laatste bewoner: Oremus) met steen in de woongevel: AOH GOH AB 1822; en een door Herman Hagens in 1964 gefotografeerd Enters hallehuis met bewaard gebleven leemvak rechts boven een zijdeurtje. Het metselwerk vertoonde hier en daar gebrande koppen. 7) Jan Jans tekende in 1930 al de tot schuur gedegradeerde boerderij op het erve Mokkelente in Rectum bij Enter (gem. Wierden). Ook dit onlangs gesloopte hallehuis bezat aan één zijde een aanvallend wolfdak met 'onderschoer'.

De overspanning van de middenbeuk (ankerbalk) bedroeg 6,86 m. De omtrek van dit interessante, waarschijnlijk nog uit de periode rond 1650 daterende bijgebouw bedroeg 11,05 x 16,92 m (eigen opmetingen, 1987).

Stijl en plaat waren in totaal 2,78 m hoog, vanaf het maaiveld, terwijl de afstand bovenkant ankerbalk tot nok 4,98 m bedroeg. Helaas heeft er geen den-

drochronologisch onderzoek plaatsgevonden, zodat er geen exakte datering meer mogelijk is. De andere eindgevel toonde drie wandstijlen, door regels gekoppeld, twee kubbingen en een bekronende houten topgevel. Hier was het leemvlechtwerk nog grotendeels bewaard gebleven. Een lager geplaatste regel in het vak links naast de stijl aan de weg wijst op de voormalige 'boavendeure', terwijl in het vak naast de ankerbalkstijl links een voormalige raamopening vast te stellen was. Interessant is de bevestiging van drie sporen in het midden van het 'nienende': opgehangen aan de bovenzijde van de hanebalk. Deze konstruktie komt ook in het Zuidwesttwentse Markelo voor, maar ook in het Eemsland. De wandstijlen (19 cm) van de buitenwanden (buitenstijlruimten) waren ingelaten in het grondhout, en waren onderling door laaggeplaatste regels (rij'n) verbonden. Veldkeien vormden de fundering. Als bijgebouwtje was in het klompenmakersdorp

Werfstraat 12, Enter
Foto: H. Hagens, Almelo - 27 mei 1964.

Enter een sober éénbeukig vakwerkschuurtje met planken wanden, pannen dak en overstek vòòr in gebruik, zoals Jan Jans dit al in 1925 met de tekenstift vastlegde, rechts naast 't 'Oale Loaverhoes'. Elders in de gemeente Wierden, zoals in de naburige buurtschap Zuna kwam een op consoles overkragend wolfdakje voor: erve Woolderink, Grimbergerweg 2 (negentiendeëeuws). In Ypelo, maar ook elders in West-Twente populair (Zuna, Bornerbroek) is de twee- of driekap van het woongedeelte: zijdelings aangebouwde endskamer. Het erve Groot Langeler (Ter Keurs) in Ypelo kent drie overkragende geveltoppen aan het 'boavenende'. De middenste driehoek heeft de steilste dakhelling (hoofdgebouw). Boerderij 'de Kötter', Ypeloschoolweg 13 in Ypelo heeft een tweekap: hier is de endskamer links (vrij laag) aangebouwd (situatie in 1964). Het principe van de overkragende topgevel was ook te zien bij de

Erve Groot Langeler, Ypelo.
27 mei 1964 / foto: H. Hagens, Almelo

Boerderij Evers, Enter.
Situatie in 1960 / foto: H. Hagens, Almelo.

woongevel van boerderij Evers, dicht bij de oude driesprong Enter-Ypelo (dorpsrand) - situatie in 1960. Hier ook het verschijnsel van de verstening van het vakwerk; waarschijnlijk kenden de buitenwanden eerst leemvlechtwerk. In Enter werden de hallehuizen ook vaak in de lengterichting verdeeld, zodat de middenas van het huis (de stutpaal van de deeldeuren) tegelijk de huishelft bepaalde.

Als finale nog vier Enterse hallehuizen. Ten eerste de boerderij Dorpsstraat 109, met gaaf bewaard gebleven woongevel uit het midden van de negentiende eeuw. Naast de 'boavendeure' met 'boavenlicht' het grote, beheersende schuifraam met houten luiken. Een r.k. gevelteken met een Enterse zomp als windwijzer (hersteld door aannemer Theo Brok) bekroont de houten topgevel. Niet onvermeld mag blijven het hallehuis Werfstraat 12, met 'mækelder' en inscriptie: CDW IHS (?) 1761.

Hallehuis uit 1791 - Enter.
Foto: E. Jans, 1988.

Een monumentaal huis, behorend tot het midden-Twentse type: aan de straatzijde een laag aflopend wolfdak met onderschoer (diepte 3,18 m), breedte deurpartij 3,06 m. Jan Jans tekende de woongevel van dit monumentale, maar sterk bedreigde hallehuis al vòòr 1920 in van der Kloot-Meiburg - potloodstijl. Daaruit blijkt dat dit huis boven de 'knik' van het dak een rieten vacht had, die aan de straatzijde het hele lage wolfdak bedekte. Opmerkelijk zijn de uit één stuk gedisselde, geknikte consoles van de overkragende woonhuisgevel (driehoek van planken) die ook bekend was rond Delden, Neede, in de oostelijke Achterhoek (omgeving Winterswijk), tot in westelijk Munsterland (omgeving Borken) toe. Dit huis met houten schuiframen en antiek glas speelt ook een rol in de genealogie van het geslacht Ter Harmsel (versplintering van het Hermannishus - het Harmsel - in drie erven, bij de Hervormde kerk). Het huis is 17.85 m lang. Vijf gebinten vormen de konstruktieve kern (ankerbalken). Totale hoogte van het huis: 9,50 m. Een opmeting uit 1929 van bouw- en woningtoezicht (Gemeentehuis, Wierden) toont, dat de woonkeuken 5 x 5,50 m groot is, de deel 9 x 6,50 m. Het is duidelijk, dat ook in de toekomst de gemeente Wierden en de Oudheidkamer Enter zich voor het behoud van karakteristieke panden zullen

moeten inzetten, wil er in 2000 nog iets van oud-Enter te zien zijn. Fraai is ook het pand van de 'Rohaan' (de naam komt ook in Zwolle voor), met fraaie gevelsteen, en op de kruising Enter-Rijssen een door aannemer Brok uitstekend gerenoveerd dubbel huis met wolfdak en dubbele niendeur uit de vroege negentiende eeuw. Het laatste pand bewijst, dat het goed mogelijk is de eisen van een moderne winkelpresentatie te paren aan respect voor de oude landelijke bouwkunst.

Bronnen:

1. J. Prakken, De Esch te Enter, in: Nomina Geographica Nederland (1935), 117-133.
2. G.Niemeier, Fragen der Flor- und Siedlungsforschung in Westmunsterland, in: Westfälische Forschungen, 1, 1938.
3. Vgl.: G. Kraa, De Kerkelijke geschiedenis van Enter, in: jaarboek Twente 1978, 63-75.
4. E. Jans, Het Boerenhuis 'de Mulderij' te Enter, in: jaarboek Twente 1981, 13-50
5. in: Twentse Post, 1965, nr. 5, p-3.
6. E.H. ter Kuile, De Nederlandsche Monumenten van Geschiedenis en Kunst, deel IV, de provincie Overijssel, eerste stuk: Twente, 's Gravenhage 1934, 141.
7. Fotoafschrift Rijksmuseum Twenthe, Enschede (collectie H. Hagens).
8. D. Maschmeyer, Die ältesten Fachwerkgetöge in der Grafschaft Bentheim und ihrem Nachbargebieten, in: Hausban im Mittelalter, III, 1988, 84-99.